

Ladislau Rooth

Și asta a fost nenorocirea noastră...

Am avut noroc că Lagerführer al nostru era iubitor de muzică.

Maestrul Ladislau Rooth¹, Roth Laci pentru cei care-l cunosc din tinerețe, are statura unei figuri mitice nu numai printre evrei, ci și pentru timișorenii iubitori de muzică. În 1948, la numai 28 de ani, debutează ca dirijor, iar în 1953 este deja prim-dirijor al Operei timișorene, apoi, în 1958, a fost aproape de a fi numit director al acestei instituții. Tânăr muzician entuziast, scripitor, cu o eleganță înnăscută, Roth Laci cucerește publicul. După emigrarea în Israel succesele continuă în diferite săli de operă și de concerte din lumea întreagă. Arcul de boltă al traiectoriei vieții lui Ladislau Rooth pornește din Timișoara, pentru a se desăvârși din nou, după schimbarea din 1989, tot la Timișoara. Muzicienii, melomanii și toți cei care îl cunosc îl admiră pentru măiestrie, îl iubesc pentru umanitate și îl adoră pentru farmecu-i inefabil.

Laci dragă, au trecut mai bine de 50 de ani de când te-am văzut la voi acasă, în locuința voastră din centrul orașului, de pe Corso, scurt timp înainte de emigrarea voastră în Israel. Erai tânăr dirijor talentat la Opera din Timișoara, bun prieten cu părinții mei. Acum, venind din Israel, ai dirijat în Sinagoga din Cetate concertul dedicat Întâlnirii evreilor timișoreni din lumea întreagă, cât și memoriei tatălui meu, rabinul dr. Ernest (Ernö) Neumann. Concertul a fost un mare succes ca spectacol și ca regăsire emoțională, mulțumită, în mare parte, prezenței tale. Mă bucur mult că stăm de vorbă și că îmi povestești despre parcursul vieții tale.

Eu m-am născut la Satu Mare, dar la vârsta de 11 ani am ajuns aici, la Timișoara, și am terminat Liceul Piarist în 1940. Tata a avut un magazin și o mică fabrică de marochinărie pe *Mercy utca*, în Cetate, strada care merge de la Piața Sfântu Gheorghe spre Primăria veche. Când s-a mutat la Oradea, în '40, i-a mers chiar foarte bine, iar după război, când s-a întors aici, la Timișoara, s-a combinat cu o fabrică de piele, Lederer sau așa ceva. Asta a fost meseria lui și asta a făcut până la plecarea în Israel. El s-a născut în 1891 în Ungaria, nu departe de Debrecen care a fost în Austro-Ungaria până în 1918. A făcut și armata acolo.

Tatăl tău se simțea mai aproape de unguri decât de români?

Sigur că da! El a vorbit foarte, foarte greu românește. Și mama mea tot în Ungaria s-a

---

¹ Numele de Ladislau Rooth i-a fost dat de Aca de Barbu, soprană renumită și prima directoare a Operei de Stat din Timișoara.

născut, în Nagykálló, unde a trăit rabinul care a scris cântecul acela, *Szól a kakas már*, pe care-l cânta tatăl tău de Pesah. Părinții mei veneau din familii nu chiar ortodoxe, dar religioase. Tatăl mamei mele a fost ortodox, dar nu exagerat de religios. Tatălui meu însă i-a plăcut viața religioasă, cu toate că nu știa el prea mult... Evreii din perioada asta, din Ungaria și din România, se duceau toți la sinagogă și spuneau rugăciunile, dar nu înțelegeau nimic, pentru că nu știau ebraică, doar câteva cuvinte – restul, nu. În general, în cărțile de rugăciuni din Germania și din Ungaria, pe o parte e în ebraică și pe partea cealaltă e traducerea în limba pe care lumea o vorbea, în ungurește sau în germană.

Tatăl meu a fost chiar foarte strict în păstrarea ritualului și m-a obligat și pe mine. Noi am fost membri la Comunitate și eu trebuia să stau cu tatăl meu în fiecare vineri seară și sâmbătă înainte de masă, să nu mai vorbesc de sărbători, cu papuci² și cu nu știu ce... (*râde*). Sigur că da! Și el a fost întotdeauna ultimul care părăsea sinagoga; eu cu prietenul meu Gyuri Politzer îl așteptam afară, iar Politzer îl întreba: „*Roth bácsi, a kulcs magánál van?Maga zárta be a templomot?*”³ Așa că acasă noi eram cașer, am ținut ritul. După *Bar Mițva*, trebuia să pun *tefilin*⁴... Obiceiuri pe care după aia le-am cam pierdut.

M-am dus în '40 la o nuntă la verișoara mea în Satu Mare și acolo m-a prins alipirea Ardealului. Știi că prin Dictatul de la Viena s-au cedat Ungariei Satu Mare, Oradea, pâna la Salonta. Iar eu tocmai atunci m-am dus de la Timișoara la Satu Mare la nuntă și acolo m-a prins. I-am anunțat pe părinți: „Voi stați liniștiți, că eu caut să vin înapoi cu prima ocazie”. Că erau încurcături atunci la frontieră, nu era ușor să treci; dar părinții mei, pentru că tatăl meu, în fond, a servit în Austro-Ungaria pe vremuri, au vrut ei să vină după mine.

Și asta a fost nenorocirea noastră

În '40 ați ajuns cu toții la Satu Mare...

Da. La Timișoara au lichidat, din păcate, totul și în patru zile au ajuns și ei în Ungaria. Părinții au venit, apoi s-au stabilit la Oradea, că aveau prieteni și afacerile au mers foarte bine; din acest punct de vedere a fost excepțional, până la apariția legilor contra evreilor. Când, în '44, au intrat nemții în Ungaria, atunci au început problemele. Până atunci, nimic de spus, a mers chiar foarte bine. Tatăl meu trăise în Imperiul Austro-Ungar și a fost foarte fericit că, în sfârșit, după anii din Timișoara, se întorsese într-o zonă sub administrație maghiară. Cu greu a învățat câteva cuvinte în românește! Și asta a fost nenorocirea noastră, știi? Că atunci când s-a alipit Ardealul, el imediat s-a simțit ungar: „Hai să ne întoarcem în Ungaria!” Și aici a făcut un pas greșit. A mers bine în primii ani, dar după aia, nu mai trebuie să-ți povestesc, totii am ajuns în lagăre de concentrare. Mama mea, chiar în noaptea sosirii în lagăr, a fost trimisă în camera de gazare.

Am fost deportați din ghetoul din Oradea. Au fost anumite etape, a venit prima lege contra evreilor, apoi a doua, după aia ghetoul și continuarea pe care o cunoaște toată lumea. Tatăl meu și cu mine am supraviețuit, mama din păcate nu... Asta e...

Ungurii au fost antisemiți... sunt astăzi antisemiți și o să fie și mâine antisemiți. Eu sunt de

---

² În timpul Marilor Sărbători, Roș Hașana și Iom Kipur, nu se poartă pantofi de piele, considerați articole de lux.

³ Nenea Roth, aveți cheia? Dumneavoastră ați închis sinagoga? (maghiară)

⁴ Două cutiute din piele, cu pasaje biblice pe pergament în interior, care se pun pe cap și pe braț în timpul rugăciunii de dimineață.

păreră că astăzi ei sunt mult mai antisemiți decât nemții și decât rușii. Astăzi, în Europa unită, mi se pare cam curios... După tot ce-au făcut, nu? Și *când* au făcut-o? Au făcut-o cu 5 minute înainte de 12. Războiul era pierdut. Au dat mai mult decât au cerut germanii! Au dat pe tavă. Și acum iarăși își permit, chiar în parlament, oameni ai legii, să ceară să se facă liste cu evrei și ce știu eu ce încă! Apoi își cer scuze! A fost un meci de fotbal Ungaria-Israel. Când s-a cântat imnul Israelului, *Hatikvah*, un grup de oameni au făcut ‚pfui’...

Nu v-ați așteptat la ghetoizare?

Nu s-a crezut că ungurii vor face ghetou, pentru că era deja 1944, când era foarte clar că nemții au pierdut războiul. Aliații debarcaseră deja în Sicilia, rușii intraseră și ei în război și cu atâtea fronturi, era clar. Și ungurii au livrat mai mult de jumătate de milion de evrei 5 minute înainte de 12, înainte de sfârșit, când nu mai era cazul. Uite, bulgarii nu și-au dat evreii!

Ați fost la Auschwitz?

Am fost la Auschwitz, la Mauthausen și după aia la Ebensee⁵...

Cum ați aflat de soarta mamei?

Când ea a coborât din vagon, a fost sfătuită să ia în brațe un copil mic, că i s-a spus că atunci intră ca îngrijitoare de copii; dar n-a fost adevărat...

Dimpotrivă!

Păi dimpotrivă, sigur... Toți cei cu copii au fost trimiși în camerele de gazare. N-am mai auzit absolut nimic de ea, am mai cercetat în stânga și în dreapta, dar nicio urmă...

Ați rămas împreună, tu și cu tata?

Da, tot timpul deportării. Eu l-am ajutat foarte mult, pentru că a fost o perioadă când am fost în lagărul din Melk⁶, lângă Viena undeva, un loc mic. Era un lagăr nou, acolo s-a format o orchestră.

Era ca în Theresienstadt?

Nu, Theresienstadt a fost vizitat de elvețieni și de Crucea Roșie, dar ăsta nu, dar au vrut așa, să aibă și ei o mică orchestră. A fost un medic din Budapesta care a cântat, după aceea a mai fost un violonist polonez. Și eu am cântat, au adus o pianină. Cinci luni am tras-o destul de bine și am putut să-l ajut și pe tata, că a mai picat, știi, mai ceva mâncare pe ici, pe colo.

Pentru cine ați cântat?

Păi, am cântat și pentru deținuți, pentru bucătari și au mai ieșit ceva cartofi... Ne-au dus la bucătărie, pentru că bucătarii, cât au gătit, au vrut să audă muzică. (*Râdem.*) Și noi am fost foarte fericiți, pentru că de acolo a ieșit totdeauna sau o jumate de pâine sau câțiva cartofi și ceapă.

Și n-a trebuit să faceți muncă fizică?

Nu, noi care eram în orchestră, nu... Dar după și înainte de asta, la Birkenau, da. Acolo, da.

---

⁵ Lagărul de concentrare lângă orașul Ebensee, Austria, aparținea de lagărul de concentrare Mauthausen.

⁶ Lagărul de concentrare în orașul Melk, Austria, un lagăr extern de muncă forțată aparținând de Mauthausen.

Acolo am lucrat la curățarea liniilor ferate după bombardamente... Da, cam așa... (*oftează*)

Ai reușit să izolezi cumva capitolul deportare?

Nu. Nu, din contră. Tocmai acum mă preocupă extraordinar de mult, acum, în ultimii 5-6 ani. Înainte, cât am lucrat mult mai intens, parcă a fost pe planul secundar, dar acum mă preocupă foarte mult și mă deranjează... nu, nu mă deranjează, mă...

Te tulbură.

Da, da. Acuma e interesant că revine din nou. Dacă mama mea ar fi murit de o moarte naturală, asta e, n-ai ce face. Dar când mă gândesc la ce chin a fost în cele 12-13-14 minute, cât a durat gazarea, și la ce s-a gândit mama în acele câteva minute... probabil s-a gândit la noi, că și cu noi se întâmplă același lucru în altă parte... Asta nu pot să uit!... Așa că, da, mă preocupă ce a fost atunci, mă preocupă...

În lagăr, împreună cu tata, ați suferit mult...

Păi da, ca și toți ceilalți. Ca și milioane de alți oameni. Ne-am mirat că am scăpat, am considerat asta e o minune. Noi am trecut și printr-un bombardament, că americanii n-au știut că Melk este un lagăr și, într-o duminică, au tras cu mitralierele și au aruncat niște bombe. Și mie mi-a intrat ceva în picior, dar a ieșit după aia. Dar, în afară de asta, situația se putea schimba dintr-o secundă în alta, puteau să facă o selecție și gata, erai terminat! Tatăl meu era un om slab fizic, el nu avea mai mult de 53-55 de kilograme. Dar vezi că nu asta e decisiv, nu știu, nu există nicio logică. Nicio logică...

În orice caz, perioada cea mai grea a fost parcă Mauthausen. A fost parcă cea mai grea.

Unde n-ai putut cânta...

Nu, acolo s-a lucrat; și, cine era inutil, imediat era eliminat. Am avut noroc că am ajuns într-un transport pentru un lagăr mai mic. Ultima perioadă a fost foarte grea, că Germania era deja încercuită din toate părțile și n-am mai avut nimic de mâncare și unica mâncare ce a ajuns la noi erau cojile de cartofi. Dar cu pământ cu tot, știi, ca... să fie totuși mai gros. (*Răsete.*) Da, asta e, asta a fost, pentru că armata și paza mâncau deja numai cartofi, iar noi mâncam numai cojile în apă călduță, asta-i. No, a fost groaznic, ce să facem...

Ai avut o viață extraordinară, extrem de bogată. Și o trăiești din plin și în continuare!, Asta e victoria ta asupra barbariei.

Și sunt mulțumit că, slavă Domnului, acasă o am pe nevasta mea, Susi, care nu e într-o stare prea bună, dar să dea Dumnezeu să rămână așa, cât se poate. Ce să facem... acuma ne uităm mai mult spre copiii noștri, știi? Cu ei totul e bine. Nepotul meu are succes. E muzician, are succes și nevasta lui, care este actriță la Cameri, la teatrul Cameri, face filme la Berlin. Ceea ce face el mie nu îmi place. (*Răsete*) Muzica aia, eu fug, mie să nu-mi cânte! (*Răsete.*) Și îți spun, din punct de vedere material, ei sunt mai bine situați ca noi. Astăzi Elton John valorează mai mult decât Mozart.

Ai spus că la Melk ai cântat într-o orchestră. Cum a fost?

La Melk era un lagăr nou, terminat cu o lună sau două înainte de sosirea noastră; clădit de prizonieri, desigur. La Auschwitz noi am încercat să ajungem pe transporturi în alte lagăre,

numai să scăpăm de acolo. Și odată am reușit și am ajuns la Melk. Fiind un lagăr nou, n-a fost prea multă lume, erau 7.000 de prizonieri. Ne-au clasat după meserii. Erau de toate: frizeri, desenatori, muzicieni, medici. S-a găsit un medic din Budapesta, care cânta foarte frumos, n-a spus că este medic, pentru că medici erau mulți, a spus că-i cântăreț. Cântăreț de operă. Și așa s-a adunat o orchestră de vreo 14 persoane. La început, neavând pian, mi-au dat un acordeon, pe urmă au adus o pianină. Și așa am scăpat. Știi de ce? Pentru că am mai cântat pe la bucătărie și bucătarii ne-au dat la fiecare vreo 2-3 cartofi și o bucățică de pâine. Țsta era secretul vieții acolo, știi? Să ai ce să mănânci!

Era lagăr de muncă forțată, nu era un lagăr de exterminare, nu-i așa?

Melk era un lagăr de muncă, unde ieșeau brigăzi de muncitori în diferite locuri, unde s-a bombardat, la curățat după bombardamente, la construirea drumurilor. A fost *Nachtschicht* și *Tagesschicht*, se lucra în tură de zi, de noapte. Dar n-a fost lagăr de exterminare. Bine, așa, acțiuni individuale au mai fost, dar nu gazare. În ianuarie '45 rușii erau deja aproape de Viena, atunci ne-au mutat, ne-au transferat la Ebensee. Știi unde-i Ebensee? Aproape de Bad Ischl, în regiunea Salzburg, pe malul unui lac foarte frumos, Traunsee. Acolo situația era mult mai grea decât la Melk, pentru că ne-au comasat cu cei care deja erau acolo; erau 18.000 de oameni în lagăr. Și nu mai era nimic de mâncat, pentru că se strânsese cercul: dintr-o parte se apropiau americanii, englezii, iar din cealaltă parte, rușii. Și nu mai aveau de unde să se aprovizioneze cu mâncare. Atunci am dus-o foarte greu, cam o lună ne-au dat numai coji de cartofi. Cartofii îi mâncau militarii.

Erau numai evrei în lagăr?

Nu, erau din toată Europa, foarte mulți polonezi și olandezi. Erau deportați politici. Prizonierii de război n-au fost în lagăr, au fost separat. Erau țigani, foarte mulți țigani germani. Toți șefii de baracă și Lagerälteste⁷ și Kapo⁸ erau nemți scoși din pușcărie pentru fel de fel de acțiuni. Deci asta a fost o perioadă grea, noroc că a ținut numai până în 8 aprilie, că în 9 aprilie au intrat americanii. Pe noi ne-au eliberat americanii. Eu am stat atunci încă o săptămână, când am ajuns să cânt pentru americani. Am cântat cu un violonist polonez și muzică clasică, sonate de Mozart, Bethoven și altele. Pentru militarii americani. Au aflat cumva de noi și pe violonistul polonez și pe mine ne-au luat și ne-au întrebat dacă vrem să cântăm timp de două ore pe un vapor care mergea pe Traunsee de două ori pe săptămână. Am spus: sigur că da. Și asta a fost o nenorocire, pentru că ne-au dat atâtea conserve și atâtea lucruri pe care nu ar fi trebuit să le mâncăm după un an în care... n-am mâncat aproape nimic! Așa că eu am picat într-un tifos. Un *hastifusz!* Tifos intestinal. M-au dus la un spital american și am stat trei săptămâni și după aia am luat drumul spre casă. Tata a stat la niște țărani cât timp eu eram la spital și după aia ne-am dus acasă.

Dar știi care-i culmea? Asta trebuie să-ți povestesc, pentru că sună cam comic. Când am ajuns la Budapesta, aveam, natural, haine foarte ciudate, știi? Adunate așa... (*Râde.*) Dar n-am avut încotro. Mama mea avea un frate la Budapesta, pe Erzsébet Körut, era medic dentist. Și ei

---

⁷ Prizonieri cu un grad în administrația lagărului

⁸ Prizonieri numiți de personalul SS, într-un lagăr de concentrare, să execute sarcini administrative.

n-au fost deportați, au fost doar în *csillagos ház*⁹. După eliberare ei s-au întors la locuința lor. Și noi, neavând altă adresă decât pe cea a fratelui mamei mele, ne-am dus acolo cu tatăl meu și am sunat la ușa de serviciu, unde se intră în bucătărie. A venit nevasta lui, a deschis puțin ușa, s-a uitat așa și-a zis: *Máma nem adunk a koldusoknak!*¹⁰ (*Râde*) Că a crezut că suntem cerșetori! Cam așa arătam noi... Când i-am spus: „Nu, stați, că suntem...”, a strigat: „Vai de mine!” Așa a fost, astăzi e deja un banc, dar atunci era într-adevăr foarte trist. Am stat puțin la Budapesta și ne-am prezentat la fel și fel de birouri. Și după aceea ne-am întors la Oradea să mai vedem ce a mai rămas din casă. Nu rămăsese nimic, doar pereți goi! (*Râde*) Și am revenit la Timișoara. Și de acolo știi mai departe, adică eu m-am întors după aia la Budapesta să-mi termin studiile și tatăl meu s-a căsătorit încă o dată. Cu o ungueroaică, adică cu o evreică din Budapesta, care, din păcate, după 4-5 ani a murit. Și apoi s-a căsătorit încă o dată cu o femeie cu care a venit aici, în Israel... Amândoi sunt înmormântați în Israel. În 1960 am fost cu toții împreună pe vapor, am ajuns împreună în Israel.

Cum îți explici că naziștii au considerat că muzica este necesară în lagăr?

Ascultă, eu nu pot să-ți explic ce le-a trecut prin cap, dar ei au folosit orchestra și pentru lucruri foarte, foarte triste. De exemplu, dacă cineva a evadat și l-au prins, atunci la întoarcere, când l-au condus prin poartă, orchestra trebuia să meargă după el și să cânte *Alle Vöglein sind wieder da*.¹¹ Și trebuia să se cânte muzică, un vals de Strauss, când l-au executat. Așa că... Nu era totdeauna... cum să spun, pozitivă această orchestră. Au permis câteodată să se cânte duminica, pentru deținuți. Cel mai mult s-au distrat, cum ți-am spus, bucătarii. Și asta a fost pentru noi cel mai prețios, pentru că de acolo am ieșit cu ceva. Am avut noroc că *Lagerführer*¹² al nostru era iubitor de muzică. Asta era. Pentru că el a dat ordin să se aducă un pian pentru noi; și au adus de undeva o pianină, era mare lucru. Era german, desigur. Nevasta lui era fata lui Himmler.

Ai văzut scene de cruzime, de barbarie?

Vai de mine! Vai! De asta nici nu-ți povestesc, pentru că... , dar cum să nu... Cum să nu văd?! Eu nu cred să fie unul care n-a văzut așa ceva. Vai de mine! În special cruzimi cu copii mici de 3-4 luni, vai de mine, nici nu-ți poți închipui și nici nu-ți povestesc asta. Nu, nu.

Într-adevăr, e ceva de necrezut că un popor din centrul Europei, cu o cultură de sute și sute de ani, cu un Goethe, cu un Schiller, cu un Bethoveen și așa mai departe, s-a putut lăsa hipnotizat de un dictator nebun. Asta-i ceva de necrezut! În sfârșit...

Mi-ai povestit că ai primit o educație religioasă temeinică. Ce ai reținut din ceea ce ai învățat acasă?

---

⁹ Casă cu stea. (maghiară) Între iunie și decembrie 1944, aproximativ 2.000 de blocuri marcate cu o stea galbenă au devenit domiciliul forțat pentru evreii din Budapesta.

¹⁰ Astăzi nu dăm la cerșetori. (maghiară)

¹¹ *Toate păsărelele s-au întors* (germană): cântec german tradițional pentru copii.

¹² Conducătorul lagărului. (germană)

Eu nu sunt extremist, dar credința o am; și în special în ultimii 10-20 de ani țin la religie. Natural că noi avem casa cașer, e clar. Și eu mă duc la toate sărbătorile mari, că aproape de noi, la 50 de metri, este o sinagogă. Și mă duc și la Iom Kipur, și la Roș Hașana, și câteodată și vineri seara, când simt că vreau să mă duc să stau acolo să ascult. Eu mă duc, dar băiatul meu mult mai puțin, chiar dimpotrivă, avem câteodată discuții în contradictoriu. Dar eu țin oarecum la religie și la obiceiuri, aprind lumânări de Hanuka și alte chestii mărunte. Asta e și frumos, sărbătoarea luminilor. Fac toate astea, pentru că așa am văzut la părinți.

Faptul că ai fost deportat, că ți-ai pierdut mama nu ți-a clintit credința?

Credința? Nu. Asta m-a afectat altfel, în special în ultimii 10 ani. M-am gândit că poate și eu sunt vinovat, că am plecat la Satu Mare și m-a prins acolo alipirea Ardealului și după mine au venit părinții, că dacă nu plecam, ei nu veneau... rămâneau în Timișoara. Ar fi fost totul altfel. Am un prieten psihiatru care mi-a spus: „Degeaba te frământă, astea-s chestii trecute”. Gândește-te că mama mea a murit la vârsta de 44 de ani. Acuma îți spun că dacă așa trebuia să fie, mai bine că s-a întâmplat așa și n-a mai îndurat un an sau nu știu cât ca după aia să moară. A scăpat măcar de umilințe și de tot ce ar fi așteptat-o în lunile următoare. Pentru că nu a fost ușor; și eu mă mir câteodată cum am scăpat noi.

Despre muzică și modele

Când ai descoperit că ai talent muzical?

Eu m-am născut în Satu Mare, ți-am spus... Ca fiecare *yidischer kind*¹³, am început să învăț pian, am avut lecții la călugărițe, la o mănăstire. A mers destul de bine, așa că am mers la conservator. Apoi ne-am mutat la Timișoara, pentru că tatăl meu avea un coleg care l-a convins că aici merg mai bine afacerile, și când am ajuns aici, am ajuns la Freund Leo. Foarte bun profesor! El într-adevăr mi-a deschis orizontul, dar eu, la vârsta de 16-17 ani, am simțit că pianul nu-mi ajunge, m-a interesat mult mai mult compoziția și să aud orchestre și am neglijat puțin pianul. Atunci când am ajuns la Budapesta, adică în 1940, m-am prezentat pentru pian la Academia de Muzică Franz Liszt. Profesoara mi-a spus: „*Maga egy slamper*¹⁴”. (*Râsete.*) Zic eu, dar de ce? „Pentru că acolo unde nu știi exact notele, improvizezi.” (*Râsete.*) Și atuncea ea mi-a spus să iau pianul ca materie obligatorie, dar să mă înscriu la compoziție. I-am ascultat sfatul și am avut noroc și am prins doi ani cu Kodály Zoltán. El după aia s-a pensionat și am ajuns la un alt compozitor foarte cunoscut, Farkas Ferenc. La compoziție a mers destul de bine, dar n-a fost chiar grozav, în schimb am fost foarte bun în orchestrație. Eu am stat într-o bancă cu Ligeti.

El a devenit mare compozitor.

Da, tocmai asta m-a decis... am văzut ce face el și ce fac eu, a fost aici și acolo, știi? Și m-au sfătuit și profesorii: „Treci la dirijat!” Am făcut dirijatul paralel cu compoziția, n-am neglijat, am terminat compoziția, dar fără să fac din asta o meserie. Din compoziție am profitat pentru orchestrație.

În '44, când au intrat nemții, a trebuit să întrerup și am terminat ultimul an după ce m-am întors din deportare. După ce am terminat în Ungaria, m-am dus pentru un an la Santa Cecilia,

---

¹³ Copil evreu. (idiș)

¹⁴ Dumneata ești șleampăt. (maghiară)

la Roma, și am studiat orchestrație pentru muzică de cinematografie. M-am întors în țară și m-au angajat la operă, unde am început ca asistent, mi-au dat numai balet mici și încetul cu încetul operă. În meseria asta se învață bazele, dar restul se fură de la dirijori mai în vârstă, cu experiență... De fapt, te uiți la ei și îți iei ce-ti convine și lași la o parte ce nu-ți convine.

Care sunt operele tale preferate?

Operele preferate? Îți spun, și eu m-am gândit la chestia asta... Am câteva. În primul rând este *Flautul fermecat*, Mozart. Cât am fost la operă aici, la Timișoara, toate operele de Mozart eu le-am făcut. Și de asta, de fapt, m-au ținut și în Mexic – pentru opere germane. Am făcut Mozart, toate operele. După Mozart, interesant, este un salt foarte mare, știi? Pentru că, după Mozart, îmi plac operele rusești. *Oneghin*, *Dama de pică*, *Boris Godunov*. Nu mă omor după Verdi. Și nici după Puccini. Mozart rămâne *Liebling*-ul. Apoi operele rusești, în special, îți spun, Ceaicovski – care este de o bogăție melodică inexplicabilă! Este ceva... și subiectul, *Oneghin* de Pușkin! În urmă cu 15-16 ani am dirijat, la Miami, o dată *Dama de pică*, după aia în Mexic am făcut *Oneghin*, am făcut și Stravinsky, adică lucrări mai moderne... Am făcut și operă modernă, fără să îmi placă, am făcut Alban Berg, *Wozzeck*. Am făcut, nimeni n-a vrut să facă și am spus, hai să facem, dar fără poftă.

Ai dirijat opere de Janáček?

De Janáček am făcut lucrările lui simfonice, am făcut *Sinfonietta*, am făcut *Taras Bulba*. Este formidabil ! Nu se compară! Janáček este extraordinar! Am chiar o înregistrare foarte bună cu filarmonica din Mexic, cu Janáček.

Am câteva înregistrări de lucrări chiar frumoase. Am făcut nu demult, la Bratislava, *Recviemul* lui Lloyd Webber. Nu-l știi? E foarte interesant...

De Andrew Lloyd Webber care a compus musicaluri?

Lloyd Webber care a scris *Fantoma*... A scris un recviem, prima înregistrare a făcut-o Domingo și este o lucrare extraordinară, este o parte, *Pie Jesu*, un solo de soprană cu un copil, un băiat cu o voce înainte de mutația din pubertate... Fantastic de inspirată, extraordinar de bine lucrată! Am avut un program unde am făcut două recviemuri, unul de Mozart și unul de Lloyd Webber.

Cam departe unul de altul...

Peste două sute de ani, da.

Te-ai ocupat de muzică sinagogală?

Să știi că, de 11-12 ani cel puțin, eu scriu 25 de orchestrații de muzică liturgică pe an, pentru Yuval Symphony Orchestra, dirijată de Mordechai Sobol care a fost și el *hazan*¹⁵ și care aduce *hazanim* din America. Este un *hazan* în Israel acuma pe care îl cheamă Meir Helfgott. E tânăr și, șezând pe scaun, îți scoate re de sus, re, nu do... Este ceva fantastic! Un fenomen în gât. El are comunitatea din New York. Și este majoritatea timpului acolo și încasează pentru concerte de la 10.000 de dolari în sus. (*Răsete*.) Păi da! Și pentru el am scris câteva lucrări, câte o orchestrație pentru Yuval Orchestra.

În ultimii ani am scris foarte mult, am scris pentru Domingo, am scris pentru Barbra Streisand.

---

¹⁵ Cantor (ebraică). *Hazanim* este forma de plural.

Îi cunoști personal?

Da, cu Domingo am făcut o grămadă de spectacole. Și în Israel am făcut cu el multe spectacole, după aia am fost cu el o dată în Anglia și de foarte multe ori în Mexic. Este un om foarte cumsecade și este într-adevăr un prieten al Israelului, pentru că, în fond, el acolo și-a acumulat, și-a făcut experiența și repertoriul; și, ieșind de acolo, și-a făcut un nume mondial. Am mai făcut cu el *Aida*, am făcut *Adriana Lecouvreur*...

Care dirijor este modelul tău?

În ultimul timp am fost îndrăgostit de Carlos Kleiber – ce păcat că a murit! A fost fantastic! Și după el, mie îmi place Abbado. Este foarte exact și nu face circ. Nu dirijează făcând show pentru public. Dirijează pentru orchestră. Este unul dintre dirijorii excepționali, care circulă astăzi. Kleiber a fost ceva nemaipomenit și a avut și un șarm... Și după aia, știi cine a fost foarte mare? Din păcate a murit și a fost un om foarte cumsecade, Ferenc Fricsay. Ungur. El s-a căsătorit cu o doamnă suedeză al cărei tată a fost ca reprezentant aici, la Timișoara, și au stat la Konstanz ,lângă Bodensee. A murit tânăr, a fost un dirijor excepțional, excepțional, Ferenc Fricsay. Bine, așa sunt foarte mulți. Mie ăsta din Venezuela, despre care se face acuma mare tam tam, Gustavo Dudamel, asta-i mai mult un show, știi cu haine, cu...

Cu părul vâlvoi.

Da, da, dar este puțin teatru, știi?

Dar face bine ce face, pentru că popularizează muzica clasică.

Face, și ce face, face totul bine.

Atrage tineretul.

Sigur că da! Dar nu se compară cu Karajan și cu Fritz Reiner, cu Furtwängler sau Solti. Dirijatul lui Solti era nervos și cu mișcări stângace, dar probabil că în repetiții cerea mult. Acolo e arta – cum reușești să-ți inspiri orchestra, ce lucruri minunate poți scoate din ea. A fost un dirijor excepțional.

Cariera la Timișoara și în lumea întreagă

Eu am avut posibilități excepționale de dezvoltare aici, că am intrat la Operă de la înființarea ei, în 1946. Am avut tot sprijinul într-adevăr și am ajuns să fiu, în '53, prim-dirijorul Operei. Și în '57 am fost delegat să-l înlocuiesc pe director, pentru că el a plecat pentru ceva studii. Apoi, în '58, când am înaintat actele de plecare din țară, am fost suspendat și declarat „dușman al poporului”. Da. Pentru că voiam să plec la „imperialiști”...

Ce te-a determinat să pleci? Ai avut o poziție foarte frumoasă! Ai putut să te și desfășori din punct de vedere profesional...

Ascultă! Totuși, cu sistemul ăsta nu prea am fost eu mulțumit. Să îți spun de ce. Eu am fost trimis de două ori în Bulgaria ca *guest conductor*¹⁶. Am fost în Polonia, în Gdansk, chiar de două ori. Dar mă deranja că mi-au dat un pașaport pe care trebuia să-l predau când veneam înapoi, că plecam numai atunci când ei mă trimiteau, nu atunci când vroiam eu. Și am sperat așa, la ceva mai mult, că știam că pot. Știi cum este, fiecare, în special în meseria noastră, care nu e

---

¹⁶ Dirijor invitat. (engleză)

numai chestie bănească, are visul de a realiza ceva mai mult. În afară de asta, mama nevastei mele a primit pașaportul în 1950. Ea a plecat și atunci, natural, nevasta mea a dorit și ea să plece. Tatăl ei, doctorul Brück, a murit mult mai devreme...

Are legătură cu Casa Brück¹⁷?

Păi sigur că da! Aia din Piața Unirii. Aia nu e a nevastei, este a familiei nevastei, dar nu direct. Casa unde-i farmacia, jos.

Care a fost Weiss patika.¹⁸

Exact! Dar tatăl nevastei mele a fost laringologul, doctor Paul Brück. El a murit după o operație, a pus capul jos și brusc... Și mama ei a plecat în Israel și atunci nu puteam să spun că nu plecăm, că totuși era greu pentru ea. Și până la urmă m-am gândit că poate în Israel se deschid alte posibilități... În '60, ba nu, în '58 am înaintat cererea pentru Israel. Atunci a intervenit problema aceea cu Nasser, care a convins autoritățile românești să stopeze emigrarea în Israel. După aia am dat cererea încă o dată și în '60 am primit; și am plecat în 1960, vara. Am început acolo cam greu, țără mică, cu...

Cu foarte multe orchestre!

Acuma sunt multe, atunci nu prea erau! Când am sosit eu, viața muzicală era foarte, foarte limitată, așa că m-am uitat să văd ce se poate face în străinătate și am reușit, nu spun că ușor, foarte greu!

Deși m-am înșelat puțin, pentru că posibilitățile au fost foarte-foarte slabe, țără mică și...

Și foarte tânără!

Păi da, când eu am sosit, avea vârsta... din '48 până în '60... sunt 12 ani. Dar am plecat după 2-3 ani să văd ce posibilități am în Italia și așa am făcut ceva legături și am prins un contract. Am fost câțiva ani în Salzburg la Landestheater, după aia în Mexic la Operă timp de 11 ani. După aia am fost în Pretoria, Africa de Sud, trei ani, la filarmonică.

Eram în Mexic de 11 ani când a fost schimbarea asta mare în Europa, cu revoluția și tot. Atunci m-au chemat înapoi la Timișoara, la operă, că aici toată lumea a fugit în stânga și în dreapta, fiecare a crezut că în Europa curge numai lapte și miere, știi? Dar nu a fost chiar așa de simplu. După 11 ani în Mexic, m-am gândit că-mi prinde bine să schimb și am fost foarte bine primit aici și am stat 2-3 luni în fiecare an. Am colaborat, am făcut câteva premiere, am făcut câteva turnee, am fost cu orchestra Operei din București, cu opera *Cenerentola* de Rossini, în Anglia, în Olanda, în Germania. După aia am fost cu Timișoara, cu *Răpirea din Serai*. Și am mai fost în Olanda de două ori, cu *Voievodul Țiganilor* și cu o operă olandeză pe care eu am refăcut-o din ceva fosile ale unui compozitor olandez. Acuma călătoresc foarte puțin din cauză că Susi e în situația în care e, dar nu am răbdare totuși să stau în loc. Am puține concerte, 6-7 concerte și mi-ajunge...

Ai povestit că la Timișoara, în '58, te-ai înscris pentru plecare și că apoi ai fost dat afară.

Da, am fost dat afară și trimis la muncă de jos, la Galați, la Teatrul de muzică, ceea ce însemna multe grade mai jos ca nivel. Pentru că era numai teatru muzical, nu era operă; și acolo nu era voie să apar în fața publicului. Acolo am fost așa, un fel de *mindenes*, fată în casă,

---

¹⁷ Vezi interviul cu Jancsi Bleier.

¹⁸ Vezi „Istoria unei farmacii timișorene”, *intra*.

Mädchen für alles. Am lucrat cu cine avea nevoie, când cu orchestra, când cu corul, când cu soliștii și am fost mulțumit, pentru că am avut un salariu, că nu știam când primim pașaportul. În perioada comunistă n-ai avut ce să pui la o parte, nu ți-ai făcut rezerve. Ai trăit din salariul pe care l-ai avut în fiecare lună. Și-atunci era important ca totuși să iasă ceva, dar norocul a fost că am fost doar o stagiune, adică opt luni am fost, pentru că, între timp, am primit pașaportul. Dar, mă rog... A fost cam departe, pentru că-i celălalt colț al României, dar ce să facem? Susi cu Paul au rămas acasă. Bine, în primul rând ne-au scos din locuință imediat când m-au scos de la operă. Noi am stat pe Loga... Am avut o locuință foarte frumoasă, foarte bună. Imediat cineva a pus ochii pe ea și trebuia să părăsim locuința și ne-au dat tot pe Loga o garsonieră, adică o cameră cu dependințe. Asta n-a fost important, am fost în trei și Paul era încă destul mic, avea atunci 8 ani. Când m-au suspendat, în carnetul de muncă mi-au scris că sunt „dușmanul poporului”. (*Râsete.*)

Te-a atras vreodată comunismul?

Nu, nu, nu! Nu că nu m-a atras, eu am citit mult, am citit Marx și am citit și Lenin, foarte greu de înțeles și mai mult nu înțeleg decât înțeleg. Sunt multe lucruri pozitive, astăzi mă gândesc așa, ca idei, dar aplicarea a fost groaznică, nu trebuie să-ți explic. Un exemplu. Când ai pregătit o premieră, era o vizionare la care s-a trimis de la Sfatul Popular, că așa-i zicea Primăriei, Sfatul Popular, s-a trimis o comisie al cărei șef era un fost tâmplar. Un om simplu, care probabil că a fost tâmplar bun, dar la operă el s-a priceput... cum eu mă pricep la operația craniului. Înțelegi? Atunci ce a spus el, asta s-a făcut: a spus că se poate face spectacolul sau a spus că nu-i bun, că este contra ideologiei comuniste. Adică a mers după cine a fost membru de partid mai bun sau a fost mai vechi sau a țipat mai mult. Astea sunt, după părerea mea, greșeli enorme. Și acesta e numai un exemplu. Asta a fost de fapt motivul că m-am hotărât la plecare. Acuma ca o glumă îți spun, rușii au venit după mine în Israel! (*Râsete.*) Nu poți să-ți închipui ce-i aicea. Pe stradă auzi numai rusește. Și sunt magazine, în special alimentare, eu nu spun, au lucruri foarte bune, dar dacă-i spui, dați-mi o jumătate de kilogram de nu știu ce, el nu înțelege, că nu știe ebraică. Și nici nu-și dă osteneala, chiar dacă lucrează în magazine și are relații cu publicul. Că acasă, e treaba lui cum vorbește, dar când ești cu clienți, apăi învață limba țării, nu se poate!

Unde te simți acasă?

Ai trăit în foarte multe locuri, în Israel locuiești de 53 de ani, dar ai trăit și în Mexic, și în Africa de Sud... Unde te simți cel mai acasă?

(*Răspunde prompt*) La Timișoara. La Timișoara, pentru că totuși acolo sunt rădăcinile și acuma nu mai pot să spun că sunt prieteni, că nu mai sunt, dar sunt amintirile și totuși te leagă și o clădire. Natural, al doilea „acasă” este în Israel. Nu se poate șterge din amintire locul unde ai petrecut anii tinereții... unde ai început și cariera... Și am multe, multe amintiri pozitive și frumoase.

Mă simt bine acolo... Sunt legat de Timișoara, asta nu se poate șterge, pentru că au fost poate anii cei mai frumoși aici. În perioada cât a trăit răposatul tău tată, eu mergeam de fiecare dată să-l văd. El ținea ca să vin la el în vizită... Ți-am dat și fotografia aia cu directorul Murgu... este după un spectacol de *Traviata*, în holul operei.

Mi-aduc aminte că am fost la voi și că am jucat cu Palika...

Eram prieteni. Noi am fost cu Susi la părinții tăi, când stăteau acolo, în spatele Poștei Mari, spre Carmen Silva...

Da, pe strada Traian Grozăvescu. Voi unde ați locuit în anii '50? Locuiați undeva pe Corso, nu-i așa?

Am stat în Casa Färber, lângă Lloyd, după ce m-am căsătorit. Înainte am stat pe Piața Sfântu Gheorghe, în Szana ház¹⁹, știi, unde jos a fost Banca Szana. Îmi aduc aminte că tatăl meu juca în fiecare săptămână cărți cu tatăl tău... *(Râsete.)*

Asta nu publicăm!

Luciana²⁰: Și cu bunicul meu!

Păi asta nu e o rușine! *(Râsete.)* Nu-i o rușine!

Este una dintre bucuriile vieții să joci!

Sigur că da! Odată am fost aici și Ernő a fost deja informat, nu știu de la cine, și a spus „Te așteptam! După o săptămână vii să mă vezi?!” *(Râsete.)* Și a venit și la operă, că a fost foarte amator. Era foarte apreciat aici. Odată am fost la sinagoga din Iosefin și au fost toți reprezentanții cultelor, de la români, reformați și unguri, nu știu cu ce ocazie a fost... Cred că a fost o zi de naștere, până și Holender a fost aici atunci.

Cred că era aniversarea lui de 80 de ani... Ai salutări de la Holender!

De ce n-a venit?

A vrut să vină, dar avea deja biletul de avion cumpărat să se întoarcă la Viena, cu două zile înainte de întâlnirea noastră.

M-am mirat că nu a fost, avea cu Ernő o legătură foarte bună, a fost elevul lui. Ai cunoscut muzicieni timișoreni²¹? Hermann Gyuri? Alexander Tibi?

Nu îi știu.

Engel Tomi? Engel Tomi, violonist, a venit în Israel și eu i-am aranjat un contract și de vreo 40 de ani este în Durban, în Africa de Sud. Restul, Hermann a murit, Alexander a murit.

Pe Gabriel Banat l-ai cunoscut?

Da, sigur că da! L-am și întâlnit odată, nu știu în ce an a fost, încă la Filarmonica din New York. El a cântat acolo. Cine a mai fost aici mai cunoscut? A fost doamna de la filarmonică, prim-violonista, Ibi Marcovits. Noi o numeam *ápolť lábú*²² *Ibi*. *(Râsete.)* Că era o femeie foarte frumoasă... Nu știu cine i-a dat numele ăsta ... Și mulți, mulți au decedat. Păi da, e timpul...

Dintre cei mai tineri a fost Gross Ivan, era...

Da, da, Gross Ivan este în America. El are o verișoară, nu știu dacă ai cunoscut-o, Ingrid Donáth. Îți spune ceva?

*Cum să nu, era cu 2-3 ani mai mică decât mine. Era foarte bună prietenă cu prietena mea, Evi Lieberman, născută Hammer*²³.

---

¹⁹ Casa Szana. (maghiară)

²⁰ Interviuul a avut loc într-un birou al Comunității din Timișoara, iar Luciana Friedmann (vezi interviul) a fost uneori prezentă.

²¹ Se referă la muzicieni timișoreni evrei.

²² Cu picior îngrijit, frumos. (maghiară)

²³ Vezi interviul cu Annie Hammer.

O fată foarte frumoasă, înaltă așa... A cântat pe aici, pe acolo. Și eu am colaborat cu ea în diferite orchestre în Israel și după aia s-a dus în Statele Unite și, la o vârstă destul de înaintată, a făcut universitate, stomatologie. Spune-mi, ai cunoscut familia Roth Otto, doctor Roth Otto²⁴, nevastă Rozalia, și el a fost avocat și... I-am văzut mormântul chiar în față, în cimitir.

Nu i-am cunoscut. Ce spui de proiectul de a restaura Sinagoga?

Cu restaurarea ei, clar, sunt de acord, dar eu nu prea am fost încântat ca filarmonica să se mute aici, dar se pare că a căzut planul. Cu asta nu prea aș fi fost fericit, pentru că mă leagă de acel loc emoții puternice, nu știu dacă mă înțelegi. Mă înțelegi, așa-i? *Vegyés érzelmeim vannak*²⁵.

Te înțeleg.

După părerea mea, trebuie să fie monument istoric și ținut așa, dar nu cu o funcționalitate. Până ce tatăl tău a fost în viață, eu mergeam în fiecare sâmbătă, în perioada cât am stat aici, la templu, la *imaház*, la casa de rugăciune în Fabrik, că și Sinagoga din Fabrik este închisă. Oficiu tatăl tău și câteodată venea și Politzer Gyuri din Germania și stăteam împreună.

Fiica lui a fost la întâlnire.

Am vorbit cu ea... L-am cunoscut și pe băiat, ce băiat drăguț și ce înalt și frumos e...

Când ești în Israel, ți-e dor de Timișoara, de Europa?

Eu vin destul de des, pentru că mai lucrez în România. Merg în fiecare an de două ori, dar acum am scurtat, de când Susi e într-o situație atât de grea. Nu vreau să lipsesc mult, dar, în urmă cu 3-4 ani, aveam vreo șapte, opt, chiar zece concerte și stăteam două luni primăvara și două luni în toamnă. Acuma nu stau decât trei săptămâni și atunci, în trei săptămâni, încerc să fac tot ce am, natural că am și mai puțin, că mi-e greu deja să călătoresc la distanțe mari.

Ce impresie ți-a făcut întâlnirea noastră?

Excepțională! Excepțională, a fost o atmosferă într-adevăr cu totul specială și regret foarte mult că n-am știut de ce a fost anterior, în Haifa. Eu nu am știut, nu am fost pur și simplu informat... Cum a spus nu știu cine din vorbitori, ne-am simțit ca o familie și, pentru câteva zile, a revenit parcă societatea aia formidabilă evreiască, ce a existat odată în Timișoara, din care, din păcate, astăzi, nici urmă nu a rămas.

Interviu realizat de Getta Neumann, Timișoara, iunie 2013, publicat în volumul "Destine evreiești la Timișoara. Portretul unei comunități din perioada interbelică pâna azi", Editura Hasefer, 2014.

---

²⁴ Dr. Otto Roth, membru în conducerea Partidului Social Democrat din Ungaria, a fost cel care a proclamat Republica Bănățeană (31 octombrie, 1918 - 15 noiembrie, 1918), urmând să devină conducătorul ei. Soția lui, Rozalia, era o fotografă cunoscută în oraș.

²⁵ Am sentimente amestecate. (maghiară)